

ŹRÓDŁA

Krzysztof Kwiatkowski

DOKUMENT DOTYCZĄCY BEZŁAWEK Z 1409 ROKU

Słowa kluczowe: późne średniowiecze, zakon niemiecki, osadnictwo wiejskie, wolni, Bezławki, Prusy

Schlüsselwörter: Spätmittelalter, Deutscher Orden, dörfliche Siedlungen, Bäslack, Freien, Preußen

Keywords: Late Middle Ages, Teutonic Order, rural settlements, *Freien*, Bezławki (formerly Bäslack), Prussia

INSTYTUT HISTORII
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO

Wartość źródłowa i poznawcza wczesnonowożytnych akt wytworzonych przez centralną i terytorialną administrację Księstwa (a od 1701 roku Królestwa) Pruskiego między 1525 roku a pierwszymi dekadami XIX wieku dla badań osadniczych jest w literaturze przedmiotu dobrze znana i wielokrotnie była ona bezpośrednio artykułowana i podkreślana¹. Znaczna część tych niezwykle bogatych materiałów zebrana została w XIX stuleciu w dwa potężne zespoły archiwalne, mianowicie „Ostpreußische Folianten” i „Etats-Ministerium”². Wiele z akt powstałych w XVI, XVII, czy nawet XVIII wieku zawiera odpisy, niekiedy nawet urzędowo uwierzytelnione, akt starszych, mających metrykę XV- czy nawet XIV-wieczną. Ich pełne uwzględnienie w badaniach mediewistycznych nie jest zazwyczaj łatwe ze względu na olbrzymią ilość materiału archiwalnego, który należy przejrzeć w ramach kwerendy. Przykładem takich działań wykazujących wysoki procent kompletności kwerendy w relevantnych aktach wczesnonowożytnych są prace edytorskie nad „Kodeksem Dyplomatycznym Prus” („Preußisches Urkundenbuch”), którego

¹ Por. m.in. B. Jähnig, *Die Bestände des historischen Staatsarchivs Königsberg als Quelle zur Bevölkerungs- und Siedlungsgeschichte des Preußenlandes*, w: *Aus der Arbeit des Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*, hrsg. v. J. Kloosterhuis, Berlin 1996, s. 273–297, tu s. 277–292.

² Obydwa te zespoły do 1942/1944 r. przechowywane były w Archiwum Państwowym w Królewcu (Staatsarchiv Königsberg), obecnie zaś stanowią część XX. Działu Głównego (XX. Hauptabteilung) Tajnego Archiwum Państwowego Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego w Berlinie (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz); odnośnie tworzenia się i ogólnej charakterystyki tych materiałów por. m.in. K. Forstreuter, *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über die Bestände*, Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, H. 3, Göttingen 1955, s. 22–31, 34–41, 53, 61–62, 70, 91; B. Jähnig, *Die Bestände des historischen Staatsarchivs Königsberg*, s. 284–294.

VII tom jest obecnie opracowywany³. Nierzadko jednak wspomniane wyżej uwarunkowania powodują, że badacze analizujący pojedyncze zagadnienia późnośredniowieczne rezygnują z czasochłonnego i ekstensywnego pod względem efektów zagłębiania się w materiały z wieków późniejszych.

Niniejszy przyczynek udostępnia mediewistom jeden drobny przekaz źródłowy z końca 1. dekady XV stulecia, zachowany jednak nie w aktach późnośredniowiecznych ale właśnie wśród materiałów wczesnonowożytnych. Chodzi mianowicie o dokument z 1409 roku dotyczący Bezlawek. W opublikowanym w 2016 roku artykule zawierającym szereg uzupełnień źródłowych do dziejów tej osady w 2. połowie XIV i w XV wieku zazaczyłem, iż kwestią czasu będzie odnalezienie materiałów z okresu wczesnonowożytnego oświetlających kolejne aspekty jej późnośredniowiecznej przeszłości⁴. Publikowany poniżej dokument jest niejako pierwszym spełnieniem tej zapowiedzi.

W XVI-wiecznym zbiorze akt zatytułowanym *Hantfesten von Hauptamt Rastenburg*⁵ zawierającym 26 odpisów różnorodnych dokumentów dotyczących aktów prawnych alienacji bądź rozgraniczenia dóbr ziemskich z obszaru ówczesnego hauptamtu (starostwa) rastenburskiego, przechowywanym obecnie w 119. dziale zespołu „Etats-Ministerium” pod sygnaturą nr 5, zachowała się kopia interesującego nas tu źródła⁶. Została ona wpisana jako pierwsza do całego zbioru przez pisarza, który sporządził również kilka innych, następujących po niej odpisów⁷. Jakość tekstowa tej kopii nie wydaje się idealna, jednakże pozostaje ona treściowo w zupełności zrozumiała.

Jest to odpis dokumentu wystawionego przez cztery osoby i stanowiącego poświadczenie transakcji kupna–sprzedaży dóbr ziemskich położonych w Bezlawkach. Formularz tego dość krótkiego dyplomu obejmuje cztery części składowe wydzielane przez klasyczną dyplomatykę, mianowicie: intytulację, dyspozycję (z elementami narracji), korroborację i datację, aczkolwiek ta ostatnia nie zawiera informacji

³ B. Jähnig, *Möglichkeiten zur Fortführung des Preußischen Urkundenbuchs*, w: *75 Jahre Historische Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung. Forschungsrückblick und Forschungswünsche*, hrsg. v. B. Jähnig (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 13), Lüneburg 1999, s. 213–223; J. Sarnowsky, *Die Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen*, w: *Edition deutschsprachiger Quellen aus dem Ostseeraum (14.–16. Jahrhundert)*, hrsg. v. M. Thumser, J. Tandecki, D. Heckmann, Toruń 2001, s. 171–199, tu s. 192, 197; J. Sarnowsky, *Das virtuelle Preußische Urkundenbuch – neue Wege der Kooperation für Internet – Editionen, Beiträge zur Geschichte Westpreußens*, Nr 19, 2004, s. 257–266.

⁴ K. Kwiatkowski, *Bezlawki – kilka uzupełnień źródłowych dotyczących późnośredniowiecznego zespołu osadniczego na obrzeżach kraju pruskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 2016, nr 1 (291), s. 31–53, tu s. 31–32; artykuł ten stanowił uzupełnienie dla nieco wcześniejszej publikacji: S. Szczepański, *Bezlawki i okolice w kontekście osadniczym plemiennej Barcji oraz kętrzyńskiego okręgu prokuratorskiego w średniowieczu*, w: *Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011*, red. A. Koperkiewicz (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, Nr 3), Gdańsk 2013, s. 14–37.

⁵ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg) (dalej: GStA PK, XX. HA), Etats-Ministerium (dalej: EM), Abt. 119d, Nr. 5, k. nienumerowana (= nowa numeracja: 63r).

⁶ Por. Aneks źródłowy.

⁷ Między innymi sześć kolejnych odpisów na kartach 1v–5v.

o miejscu wystawienia dokumentu. W ogólności pod względem formalnym kopia dokumentu nie wzbudza wątpliwości co do jego autentyczności, aczkolwiek trudno ją jednoznacznie weryfikować, w sytuacji kiedy dyplomy osób „prywatnych” wystawiane w początkach XV stulecia w Prusach nie miały żadnego ustalonego choćby w pewnych częściach formularza⁸. Listy świadków ani rozbudowanej formuły dacyjnej, które umożliwiłyby podjęcie próby konkretnej weryfikacji autentyczności źródła, zapisana w XVI-wiecznym poszycie kopia dokumentu niestety nie zawiera. Trudno zarazem stwierdzić, czy elementy te znajdowały się w oryginalnym dokumencie i czy kopista przy przepisywaniu treści dyplomu po prostu je pominął.

Trzej spośród czterech wystawców dyplomu występujący zarazem w roli sprzedawców majątku (Joseph, Gabriel, Jakob) byli prawdopodobnie ze sobą spokrewnieni i należeli do rodziny *Wylegeden*. Niewykluczone, że byli braćmi. Czwartego z wystawców (*Fremolda Raymana*) również należałoby uznać za pozostającego w jakimś stopniu pokrewieństwa względem wymienionej trójki, w przeciwnym bowiem razie trudno byłoby wyjaśnić okoliczności, w jakich stał się współdzierżącym niewielki majątek, zanim cała czwórka go odsprzedała. Wzmianka o wiedzy i zgodzie współdziedziców (*mit Erben*) wskazywałaby na przynależność owych czterech męszczyzn do liczniejszej, znacznie rozrodzonej rodziny. Kolejną przesłanką pokrewieństwa całej czwórki jest posługiwanie się przez nich jedną pieczęcią (*Jnsiegel*), którą wedle noty korroboracyjnej przywiesili do wystawionego dokumentu. Z innego fragmentu dyplomu wiadomo, iż wystawcy, albo przynajmniej część z nich, dzierżyli w momencie wystawienia dokumentu również dobra ziemskie w leżącej stosunkowo niedaleko Bezlówek osadzie Boże⁹. Sprzedane dobra ziemskie w Bezlówkach, wielkości zaledwie 4 łanów, dzierżone były przez przywołaną czwórkę na prawie chełmińskim i na takim też prawie nabyte zostały przez kupującego. Status prawny majątku odnosił się w pierwszym rzędzie do kwestii dziedziczenia i w tym zakresie samo prawo również było dziedziczone, co wyraża kilkakrotnie powtarzana fraza *rechte Erben und Nachkomlinge* („prawni dziedzice i następcy”). Fakt istnienia w obrębie jednego zespołu osadniczego, noszącego jedną nazwę Bezlówki, którego głównym członem była od lat 70. XIV wieku wieś czynszowa lokowana na prawie chełmińskim, odrębnego majątku ziemskiego (kolejnego zresztą poświadczonego źródłowo dla pierwszych dekad XV stulecia¹⁰) ukazuje dość wyraziście znaczną heterogeniczność osad wiejskich w ówczesnych Prusach, jako że Bezlówki nie wydają się być jakimś wyjątkowym przypadkiem¹¹.

⁸ Por. dokumenty (bądź ich kopie) przywołane w przyp. 13.

⁹ Por. Aneks źródłowy.

¹⁰ K. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 32, 36–39, 40–42, 51–52.

¹¹ Por. m.in. P. Germershausen, *Siedlungsentwicklung der preußischen Ämter Holland, Liebstadt und Mohrun-gen vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, Nr. 87), Marburg/Lahn 1970, s. 26 (uwagi dotyczące obszaru komturii elbląskiej).

Dokonującym zakupu dóbr jest w omawianym dokumencie niejaki *Lickete Worien*, osoba skądinąd nieznana, podobnie zresztą jak czterej sprzedający. Cena za alienowane dobra wynosiła 30 grzywien, bez wątpienia pruskiej monety¹². W dokumencie wystawcy–sprzedający potwierdzają, iż całą sumę od kontrahenta otrzymali.

Dyspozycja dyplomu obok potwierdzenia dokonanej w całości transakcji kupna–sprzedaży majątku ziemskiego zawiera jeszcze tylko potwierdzenie obowiązku pełnienia służby zbrojnej przez nabywcę dóbr. Powinność ta ma być realizowana przez *Lickete Woriena* wobec wystawców dokumentu, którzy określani zostali jako tzw. wolni (*freyen*). Jako wzorzec powinności wskazana została służba zbrojna, którą wystawcy pełnią wobec swego „pana” (*her*) ze swojego majątku w osadzie Boże. Pod określeniem „pan” niewątpliwie należy rozumieć zakon niemiecki. Zaprezentowana tu treść dyplomu poświadcza fenomen wykształcania się relacji zależności między tzw. wolnymi, w ramach którego to zjawiska ci mniej majątni nabywając od bogatszych dobra ziemskie, z tytułu ich uzyskania podporządkowywali się w pewnych aspektach życia społecznego władzy majątniejszych. Fenomen ten, który można by określić mianem mediatyzacji, w odniesieniu do tzw. wolnych nie jest na przełomie XIV i XV wieku czymś niespotykanym¹³, aczkolwiek pozostaje stosunkowo słabo poświadczony, jeszcze słabiej zbadany¹⁴, a tym samym nie daje się jednoznacznie ocenić co do zasięgu, intensywności i dynamiki występowania w Prusach w tym czasie. Już choćby ten aspekt powoduje, iż publikowany jako aneks źródłowy dokument zasługuje na uwagę, niezależnie od swojego potencjału poznawczego w odniesieniu do dziejów Bezlówek i osadnictwa w ich okolicach.

¹² W świetle informacji z dokumentu z 16 X 1386 r. cena 1 łana w obrębie majątku 10,5 łanowego położonego również w komturii bałgijskiej wynosiła 20 grzywien pruskich (por. GStA PK, XX. HA, Ordensbriefarchiv (dalej: OBA), Nr. 754, f. 1r), była więc znacznie wyższa od poświadczonej w omawianym tu dokumencie. Dla 1407 r. poświadczona jest cena wynosząca prawie 16 grzywien za 1 łan (por. GStA PK, XX. HA, OBA 963), z kolei dwa lata później pojawia się cena nieco ponad 4 grzywien za 1 łan (por. GStA PK, XX. HA, OBA 1185a). Wobec tych danych uwzględniając niewątpliwe różnice w jakości ziemi (gleb), czasowe uwarunkowania rynkowe i czynniki pozagospodarcze, można stwierdzić, iż cena 7½ grzywiny za 1 łan nie wydaje się nieprawdopodobna, aczkolwiek należałoby ją sklasyfikować jako niską.

¹³ Por. GStA PK, XX. HA, Pergament–Urkunden (dalej: Perg.–Urk.), Schiebl. XXXV, Nr. 108; GStA PK, XX. HA, Perg.–Urk., Schiebl. XI, Nr. 1; GStA PK, XX. HA, Ordensbriefarchiv, Nr. 754, f. 1r–1v; GStA PK, XX. HA, Perg.–Urk., Schiebl. XXXIX, Nr. 52.

¹⁴ W. Guddat, *Die Entstehung und Entwicklung der privaten Grundherrschaften in den Ämtern Brandenburg und Balga (Ostpreußen)* (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, Nr. 96), Marburg/Lahn 1975, s. 129–130, 132. Badacz ten analizuje słabo poświadczone dla 1. ćwierci XV wieku przypadki urzędów soltyśkich nadawanych w obrębie władztw gruntowych posesorów ziemskich oraz nadania czynione przez tych ostatnich na rzecz karczmarzy i młynarzy w północno-zachodnich częściach komturii bałgijskiej i brandenburskiej. Zjawisko podporządkowywania mniej majątnych wolnych bogatszym i majątniejszym posesorom ziemskim lokalizuje dopiero na okres po tzw. wojnie trzynastoletniej (1454–1466), por. *ibidem*, s. 203–207. W artykule z 2016 r. wskazałem na przekazy źródłowe ukazujące omawiane zjawisko w samych Bezlawkach i okolicach około połowy XV stulecia, por. K. Kwiatkowski, *op. cit.*, s. 48–50.

Aneks źródłowy¹⁵

[?], 29 VI 1409 roku

Joseph, Gabriel i Jakob Wylegeden wraz z Fremoldem Raymanem sprzedają Lickete Worienowi i jego potomkom 4 łany w Bezlówkach za sumę 30 grzywien.

Oryg.: zag.

Kop.: *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg), Etats-Ministerium, Abt. 119d, Nr. 5, k. 1r (według nowej numeracji archiwalnej k. 64r).*

Uw.: Poszyt papierowy w formacie folio, wymiary 30 × 20,5 cm, 28 zszytych kart, brak okładki.

Licketen Worien¹⁶ vorschreibung vber Ihr Huben zcu Bayselacken¹⁷ gelegen Wißentlich seÿ allen, die ihn leßen oder hernachmols kauffen werden, wie das wir nachgeschriebene als Joseph¹⁸, Gabriell¹⁹ und Jacob Wÿlegeden²⁰ und Fremold Rayman²¹, mit wißen und raht unßer mit Erben verkauff haben, Licketen Worien seinen rechten Erben und Nachkemlingn 4 huben²² zu Bayßlacken gelegen, als sie ihme von uns sein beweißt zu Colmischen Rechte umb 30 Marck die wir vorgeschriebenen zu vorlebe von ihm erhaen. Auch soll der vorgeschriebene Lic-

¹⁵ Edycja została przygotowana według ogólnych zaleceń opracowanych przez D. Heckmanna, *Leitfaden zur Edition deutschsprachiger Quellen (13.–16. Jahrhundert)*, Preußenland, Jb. 3, 2012, s. 7–13. Zastosowano jednak wierne odwzorowanie oryginalnej interpunkcji oraz pisowni wielkich i małych liter.

¹⁶ *Lickete Worien*, osoba skądinąd nieznana. Pruskie imię zapisywane w lekcjach: *Likutte, Lickutte/ Lickuttin, Lykute, Lyckutte, Lickucz* podaje na podstawie przekazów zakonnych dotyczących XIV i XV wieku R. Trautmann, *Die altpreußischen Personnamen*, Göttingen 1925 (repr.: Göttingen 1974), s. 52, 143. Przezwisko *Worien* pochodzi zapewne od osady *Woria* określanej w XIV w. również jako *Worien, Worie, Worin* (późn. niem. *Worienen*, ob. pol. *Woryny*), por. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, bearb. unter Mitwirkung zahlreicher Anderer v. E. Joachim, hrsg. v. W. Hubatsch, *Register zu Pars I und Pars II*, Göttingen 1965, s. 430, por. też G. Gerullis, *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 207.

¹⁷ *Bayselacken* (późn. niem. *Bäslack*, ob. pol. *Bezlówki*), osada położona 9,5 km SW od dzisiejszego Kętrzyna (niem. *Rastenburg*).

¹⁸ Joseph, osoba skądinąd nieznana, zapewne członek rodziny *Wyllegeden* i tym samym krewny Gabriela i Jakoba *Wylegeden*.

¹⁹ Gabriell, osoba skądinąd nieznana, zapewne członek rodziny *Wyllegeden* i krewny Josepha i Jakoba *Wylegeden*.

²⁰ Jakob *Wylegeden*, osoba skądinąd nieznana, zapewne krewny Josepha i Gabriella.

²¹ *Fremold Rayman* (Reymann), osoba skądinąd nieznana, być może spokrewniony z rodziną *Reiman*, której członkowie otrzymali w 1370 r. nadanie na dobra Grunau (ob. pol. Gronowo), położone ca 8 km SE od Bezlówek, por. GStA PK, XX. HA, EM 119g, Nr. 61, k. 19r–20r (kopia XVIII-wieczna dokumentu). Z kolei w okresie ca 1444–1449 w Warpunach (*Warpunen*, późn. niem. *Warpunnen*) położonych 12,5 km SW od Bezlówek wzmiankowany jest Hans *Reynman* dzierżący majątek z dworem (*hoff*) wielkości 40 łanów i noszący dwa przezwiska: *Ricke Garbin* i *Fromalt*, por. *Amtsbücher des Deutschen Ordens um 1450. Pflegeamt zu Seehesten und Vogtei zu Leipe*, hrsg. u. bearb. v. Cordula A. Franke, J. Sarnowsky (Beihefte zum Preußischen Urkundenbuch, Bd. 3), Göttingen 2015, s. 78, 79. Prawdopodobieństwo, iż chodzi tu o tę samą osobę jest duże, co by jednocześnie oznaczało, że w 1409 r. *Fremold Rayman* był osobą stosunkowo młodą. Imię *Fromolt* poświadczono jest w okręgu Wargen (ob. ros. Котельниково/Kotel'nikovo), por. GStA PK, XX. HA, OBA 7266, k. 5r.

²² Tj. ca 67,2 ha.

kete seine rechte Erben und Nachkomlinge uns freyen einen dienst das wir unserm her pflichtig sein zuthun, als das unser Erbe Briefe anweißen, die wir uber unser new guter haben in dem Bosen²³ das dieß geschehen ist mit unserm rechten wißen Erben rechte, So haben wir vorgeschriebenen unser Teglicher sein Insiegell an dießem Brief hengn laßen, der geben ist, in Jhar Zahl Christi taußent vierhundert und im neunenden Jahre, Am Tage Petri und Pauli der heilign Apostell²⁴.

Krzysztof Kwiatkowski, *Eine Bäslack betreffende Urkunde vom Jahr 1409*

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag enthält einen Übersicht und eine Edition der Urkunde vom 29. Juni 1409, die Siedlung Bäslack (heute poln. Bezlawki) betrifft. Diese Quelle ist nur in einem Exemplar aus dem 16. Jahrhundert erhalten geblieben und befindet sich in einem größeren Heft, das Abschriften der Grundverleihungsurkunden, Grundstückskauf- und verkaufsgeschäften und deren Abgrenzung im Bereich des Rastenburg Hauptamtes beinhaltet. Abgesehen von Informationen, die für die Geschichte von Bäslack und die Besiedlung in ihrer unmittelbaren Umgebung relevant sind, zeigt die vorliegende Urkunde ein Beispiel, wie die Beziehungen zwischen den weniger vermögenden und begüterten Grundbesitzern, die zur Gruppe der sogenannten Freien gehören beziehen. Damit hat man hier mit dem Phänomen einer gewissen „Mediatisierung“ der Freien zu tun, das in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts in Preußen in Quellen relativ wenig belegt und praktisch völlig unerforscht ist.

Übersetzt von Emilia Figura-Osełkowska

Krzysztof Kwiatkowski, *Document regarding Bezlawki dated 1409*

Summary

The presented contribution contains a discussion and a version of the document on the Bezlawki settlement (Germ. Bäslack) dated 29 June 1409. This source survived only as a 16th-century copy included in a larger notebook with excerpts of documents confirming the bestowal of lands, estate sale and purchase transactions and land borders within the *Rastenburg Hauptamt*. Next to information relevant to the history of Bezlawki and the nearby settlements, the discussed document also presents the manner of creating dependencies between the less affluent and the rich landowners belonging to the group of the so-called free men (Germ. *Freien*). As a result, it illustrates the mediatisation process, which is rather poorly confirmed by source documents and virtually non-researched for Prussia of the 1st half of the 15th century.

dr hab. Krzysztof Kwiatkowski prof. UMK
Katedra Historii Skandynawii i Europy Środkowo-Wschodniej
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Bibliografia

Źródła archiwalne

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, XX. Hauptabteilung (Historisches Staatsarchiv Königsberg)

- Pergament-Urkunden, Schiebl. XI, Nr. 1; Schiebl. XXXV, Nr. 108; Schiebl. XXXIX, Nr. 52.
- Ordensbrifarchiv, Nr. 754, 963, 1185a, 7266.
- Etats-Ministerium, Abt. 119d, Nr. 5; Abt. 119g, Nr. 61.

²³ *Bosen* (późn. niem. Bosenb, ob. pol. Boże), osada położona 9,5 km SE od Bezlawek.

²⁴ 29 czerwca.

Źródła drukowane

Amtsbücher

- 2015 *Amtsbücher des Deutschen Ordens um 1450. Pflegeamt zu Seehesten und Vogtei zu Leipe*, hrsg. u. bearb. v. Cordula A. Franzke, Jürgen Sarnowsky (Beihefte zum Preußischen Urkundenbuch, Bd. 3), Göttingen.

Regesta

- 1965 *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, bearb. unter Mitwirkung zahlreicher Anderer v. Erich Joachim, hrsg. v. Walther Hubatsch, *Register zu Pars I und Pars II*, Göttingen.

Literatura

Forstreuter Kurt

- 1955 *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über die Bestände*, Veröffentlichungen der Niedersächsischen Archivverwaltung, H. 3, Göttingen.

Germershausen Peter

- 1970 *Siedlungsentwicklung der preußischen Ämter Holland, Liebstadt und Mohrungen vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, Nr. 87), Marburg/Lahn.

Gerullis Georg

- 1922 *Die altpreußischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig.

Guddat Wilhelm

- 1975 *Die Entstehung und Entwicklung der privaten Grundherrschaften in den Ämtern Brandenburg und Balga (Ostpreußen)* (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, Nr. 96), Marburg/Lahn.

Heckmann Dieter

- 2012 *Leitfaden zur Edition deutschsprachiger Quellen (13.–16. Jahrhundert)*, Preußenland, Jb. 3, 2012, s. 7–13.

Jähmig Bernhart

- 1996 *Die Bestände des historischen Staatsarchivs Königsberg als Quelle zur Bevölkerungs- und Siedlungsgeschichte des Preußenlandes*, w: *Aus der Arbeit des Geheimen Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz*, hrsg. v. Jürgen Kloosterhuis, Berlin, s. 273–297.
- 1999 *Möglichkeiten zur Fortführung des Preußischen Urkundenbuchs*, w: *75 Jahre Historische Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung. Forschungsrückblick und Forschungswünsche*, hrsg. v. Bernhart Jähmig (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 13), Lüneburg, s. 213–223.

Kwiatkowski Krzysztof

- 2016 *Bezlawki – kilka uzupełnień źródłowych dotyczących późnośredniowiecznego zespołu osadniczego na obrzeżach kraju pruskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 1 (291), s. 31–53.

Sarnowsky Jürgen

- 2001 *Die Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen*, w: *Edition deutschsprachiger Quellen aus dem Ostseeraum (14.–16. Jahrhundert)*, hrsg. v. Matthias Thumser, Janusz Tandeci, Dieter Heckmann, Toruń, s. 171–199.
- 2004 *Das virtuelle Preußische Urkundenbuch – neue Wege der Kooperation für Internet – Editionen*, Beiträge zur Geschichte Westpreußens, Nr. 19, s. 257–266.

Szczepański Seweryn

- 2013 *Bezlawki i okolice w kontekście osadniczym plemiennej Barcji oraz kętrzyńskiego okręgu prokuratorskiego w średniowieczu*, w: *Bezlawki – ocalić od zniszczenia. Wyniki prac interdyscyplinarnych prowadzonych w latach 2008–2011*, red. Arkadiusz Koperkiewicz (Gdańskie Studia Archeologiczne. Seria Monografie, Nr 3), Gdańsk 2013, s. 14–37.

Trautmann Reinhold

- 1925 *Die altpreußischen Personennamen*, Göttingen (repr.: Göttingen 1974).